

Editorial

Η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι αποτέλεσμα μιας διεργασίας σταδιακής ανάδειξής τους, η οποία ανάγεται βαθιά στην ιστορία. Μετά τη Μεταρρύθμιση, όταν η θρησκεία έπαψε να αποτελεί τη βάση της κοινωνικής συνύπαρξης, οι φιλόσοφοι της εποχής στράφηκαν στον Λόγο, ως κοινό χαρακτηριστικό της ανθρωπότητας. Προκειμένου να θεμελιώσουν τον τρόπο νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας, τοποθέτησαν την κοινωνία σε μια υποθετική φυσική κατάσταση, όπου όλοι ήταν εξ ορισμού εξίσου ελεύθεροι. Ταυτόχρονα, η θεμελιώδης ανασφάλεια για τη ζωή επέβαλε την έξοδο από τη φυσική κατάσταση. Δρώντας με γνώμονα τον Λόγο, τα άτομα καλούνταν να παραχωρήσουν όλα τα φυσικά τους δικαιώματα σε έναν ηγεμόνα, με αντάλλαγμα το υπέρτατο αγαθό της ασφάλειας. Καθήκον του ηγεμόνα θεωρούνταν πλέον η προστασία της ατομικής ελευθερίας, η οποία δεν απαιτούσε από τα άτομα τίποτα περισσότερο από την παραχώρηση του δικαιώματος στην αυτοδικία. Από τα μέσα του 18ου αιώνα, οι πραγματείες περί φυσικού δικαίου περιείχαν ολοένα και πιο εκτενείς καταλόγους θεμελιωδών δικαιωμάτων που το κράτος ήταν υποχρεωμένο να σέβεται και να προστατεύει. Η εξέλιξη αυτή συνέπεσε με την ανάπτυξη της οικονομικής θεωρίας σύμφωνα με την οποία η ελευθερία των συμβάσεων και της ιδιοκτησίας αποτελούσε καλύτερο τρόπο για την επίτευξη της δικαιοσύνης και της ευημερίας από ό,τι ο φεουδαρχισμός και η κρατική ρύθμιση της οικονομίας.

Αυτές οι θεωρίες δεν είχαν ως πρόταγμα τη δημιουργία ενός γραπτού συντάγματος. Το κοινωνικό συμβόλαιο – όπως άλλωστε και η φυσική κατάσταση – αποτελούσε μια νοητική κατασκευή που εξασφάλιζε τη συναίνεση των κυβερνωμένων, χωρίς την ύπαρξη μιας πραγματικής πολιτικής διαδικασίας επίτευξής της. Μόνο μετά την επαναστατική ρήξη των Αμερικανών και των Γάλλων με την παραδοσιακή εξουσία οι παραπάνω θεωρίες μετατράπηκαν από φιλοσοφικές ιδέες σε θετικό δίκαιο. Το τελευταίο είχε τη δυνατότητα να αποσυνδέσει την κοινωνική συναίνεση ως προς τον σκοπό και τη μορφή της εξουσίας από την ιστορική στιγμή και να τη μετατρέψει σε δεσμευτικό κανόνα για το μέλλον. Η νομιμοποίηση της δημόσιας εξουσίας δεν στηριζόταν πλέον στην πειθώ, αλλά στη δέσμευση. Η ανάδυση του σύγχρονου συντάγματος και των θεμελιωδών δικαιωμάτων από την επανάσταση δεν είναι τυχαία. Η Αμερικανική και η Γαλλική Επανάσταση δεν αρκέστηκαν στην αντικατάσταση ενός ηγεμόνα από έναν άλλο, αλλά απαίτησαν τη νομιμοποίηση της δημόσιας εξουσίας μέσω ενός συντάγματος που θα προερχόταν από τον λαό, θα ρύθμιζε τη θεμελίωση και την άσκηση της δημόσιας εξουσίας και θα υπερείχε έναντι όλων των άλλων νόμων που ήταν το αποτέλεσμα της άσκησης δημόσιας εξουσίας. Με άλλα λόγια, μόνο μετά την επαναστατική ρήξη εμφανίστηκε ο συνταγματισμός, ο οποίος έδωσε στον ήδη προϋπάρχοντα όρο του συντάγματος τη σύγχρονη έννοιά του.

Αναγνωρισμένος ως σημαντική κατάκτηση, ο συνταγματισμός εξαπλώθηκε σύντομα από τις χώρες προέλευσής του σε πολλά μέρη του κόσμου. Μετά από αγώνες, νίκες και οπισθοδρομήσεις, ελάχιστα από τα σχεδόν 200 κράτη του κόσμου εξακολουθούν να μην διαθέτουν σύνταγμα. Ανεξαρτήτως δε του ειδικότερου τρόπου και της έκτασης κατοχύρωσής τους, αναπόσπαστο τμήμα των σύγχρονων συνταγμάτων αποτελούν τα θεμελιώδη δικαιώματα, τα οποία είναι αλληλένδετα με τις εξελίξεις του συνταγματισμού, από τις απαρχές του ως τη σύγχρονη κρίση του. Άλλωστε, τα θεμελιώδη δικαιώματα βρίσκονται στο επίκεντρο της κεφαλαιώδους αντινομίας της πολιτικής και νομικής νεωτερικότητας, η οποία, όπως επισήμανε ο P. Grossi, συνίσταται στο πέρασμα από την οικουμενικότητα του φυσικού δικαίου (*universalismo giusnaturalistico*), από την οποία εκπορεύονται οι νεωτερικές αντιλήψεις για την κυριαρχία και την προστασία των ελευθεριών, σε μια κρατιστική ιδιαιτερότητα (*particolarismo statalistico*), στο πλαίσιο της οποίας η προάσπιση των οικουμενικών θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν ανατέθηκε σε έναν φορέα παγκόσμιας κυριαρχίας αλλά σε διάσπαρτα κράτη. Από την αντινομία αυτή πηγάζει η διαρκής ένταση μεταξύ, αφενός, της μυθοποίησης της κρατικής κυριαρχίας (*souverainisme*) και του εθνικού δικαίου και, αφετέρου, της απομυθοποίησής τους, στο πλαίσιο της οποίας η αναζήτηση της κατοχύρωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων πέραν από το κράτος και το εθνικό δίκαιο τροφοδοτεί τη ρευστοποίηση των πηγών του δικαίου και την επάνοδο σε προνεωτερικά πρότυπα, όπως οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις.

Ενας από τους κορυφαίους μελετητές των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ο διεθνώς αναγνωρισμένος Γερμανός φιλόσοφος του δικαίου R. Alexy, έφυγε από τη ζωή πριν από λίγες μέρες, στις 5 Σεπτεμβρίου 2026. Στο θεμελιώδες έργο του, *Theorie der Grundrechte*, ο Alexy μετασχημάτισε τη συνταγματική θεωρία των *statii* του G. Jellinek από ένα στατικό, φορμαλιστικό μοντέλο του 19ου αιώνα σε ένα δυναμικό εργαλείο στάθμισης και εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο σύγχρονο κράτος δικαίου. Επαναδιατυπώνοντας τη θέση του πολίτη απέναντι στο κράτος από «κατάσταση» σε σχέση δικαιωμάτων-αξιώσεων, ο Alexy συνέλαβε τα δικαιώματα όχι ως απλές συνθήκες υποταγής ή ελευθερίας, αλλά ως συγκεκριμένες νομικές υποχρεώσεις του κράτους έναντι του πολίτη για πράξη ή παράλειψη. Επιπλέον, ανέπτυξε τη θεωρία των δικαιωμάτων ως αρχών, δηλαδή ως εντολών βελτιστοποίησης, που απαιτούν να πραγματοποιηθούν στον μέγιστο δυνατό βαθμό, ανάλογα με τις πραγματικές και νομικές δυνατότητες και κατόπιν μεταξύ τους στάθμισης. Με τον τρόπο αυτό, ο Alexy μετέτρεψε την κλασική ταξινομική θεωρία από μια απλή περιγραφή των ορίων της κρατικής εξουσίας σε μια λειτουργική θεωρία δικαστικής κρίσης και συνταγματικής ερμηνείας.

Στο άρθρο του, ο Γεώργιος Ζώης παρουσιάζει την ιστορική εξέλιξη και τυπολογία των δικαιωμάτων από την αρχαιότητα έως σήμερα. Η περιοδολόγηση του συγγραφέα ξεκινά από την «προϊστορία» των συνταγματικών δικαιωμάτων στην ελληνορωμαϊκή παράδοση και τον Ευρωπαϊκό Μεσαίωνα, για την οποία παρατηρεί ότι η «επουράνια Πολιτεία» των Χριστιανών στοχαστών συνάντησε την «Κοσμόπολη» της ελληνορωμαϊκής φιλοσοφίας, η οποία αποτέλεσε τη «γέφυρα» που συνέδεσε τη ρωμαϊκή παράδοση με τον στοχασμό του μεσαιωνικού χριστιανικού κόσμου. Στη συνέχεια, ο Ζώης περιγράφει πως από την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό και τις Διακηρύξεις του 17ου και του 18ου αιώνα αναδύθηκε η πρώτη γενιά των δικαιωμάτων, ξεχωρίζοντας ως σπουδαιότερη καμπή στην ιστορική εξέλιξη του συνταγματισμού τη Γαλλική και την Αμερικανική επανάσταση. Ακολουθώντας, ο συγγραφέας παρουσιάζει τη μετάβαση από το φιλελεύθερο κράτος του 19ου αιώνα στο κοινωνικό κράτος του 20ου αιώνα και την εποχή της παγκοσμιοποίησης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην τυπολογία των δικαιωμάτων, όπως αυτή χαράχθηκε με γνώμονα τη θεωρία των *stati* του G. Jellinek. Κλείνοντας, ο Ζώης στρέφεται στα θεμελιώδη δικαιώματα στον 21ο αιώνα, υπογραμμίζοντας ότι πλέον «ερμηνευτικός γνώμονας καθίσταται ένας άκρατος νεοφιλελεύθερος ατομικισμός που, αντί να επιδιώκει την εξασφάλιση της ισορροπίας στο πλαίσιο μιας έννομης τάξης, μέσω της άρσης ή της άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων, επιλέγει την “εύκαμπτη” ή “ευέλικτη” προσαρμογή των συνταγματικών διατάξεων υπέρ της κυρίαρχης οικονομικής ιδεολογίας, γεγονός που μετατρέπει τα συνταγματικά κείμενα σε πηγές ανασφάλειας δικαίου».